

JEZIK/GOVOR — JEZIČNI ZNAK

(za striktno lingvistički pristup problemu jezičnog znaka)

VJEKOSLAV ČOŠIĆ

UDK 801.54

Nakon kratkog prikaza najpoznatijih teorija jezičnog znaka (de Saussure, Hjelmslev, Ullmann, Martinet) autor daje prikaz dosad manje poznate teorije znaka prema *psihosistematici* francuskog lingviste Gustavea Guillaumea i njegovih učenika Roch Valina i Gérard Moigneta. Ta se teorija razlikuje od ostalih po tome što dihotomiju *signifié-signifiant* integrira u dihotomiju *langue-discours* i daje novu formulu jezičnog znaka: *signifié + signe = signifiant*, s time što kod svakog od tih elemenata razlikuje virtualno stanje u jeziku i efektivno stanje u govoru. *Signe* i *signifiant* se materijalno ne razlikuju. Jedan *signifiant* može biti sastavljen od više *signe* koji se pojavljuju u komplementarnoj distribuciji (*čovjek-ljudi*). Da bi se mogao upotrijebiti u govoru, jezični znak prethodno mora izgraditi u jeziku svoju semantičku materiju i gramatički oblik. U tom smislu on, barem u i.-e. jezicima, mora pripadati nekoj od vrsta riječi. *Signifiant* se tako polstovjećuje s onim što se naziva *riječ*. Jedno od osnovnih opredjeljenja ove teorije jest da se isključivo koncentrira na odnos *signifié-signifiant* na psihikom planu i istražuje mentalne mehanizme izgradnje jezičnog znaka u sistemu. Pritom dakako apstrahira odnos *signifié* i našeg iskustva, znanja odnosno materijalne stvarnosti, jer to unosi pometnju u semantička istraživanja, jako se od de Saussurea na ovamo već uvriježilo mišljenje da je jezik forma (psihička) a ne supstanca (materijalna). Na kraju rada daje se — ogledno — analiza dviju gramatičkih riječi u hrvatskom jeziku: *da* i *što*.

»Danas se tako mnogo i tako različito piše o jeziku da se gube katkada i osnovni pojmovi o njemu.«

(A. Belić, *O jezičkoj prirodi*, II, 3)

Ova Belićeva tvrdnja objavljena još 1959. nije ni danas izgubila ništa od svoje aktualnosti. Stari beogradski profesor već je onda osjetio nadolazak plimnog vala razmišljanja o jeziku koji lingvisti nisu više mogli kontrolirati. Što tek reći danas kad se jezikom već naveliko bave antropolozi, kibernetičari, matematičari, sociolozi, psiholozi i konačno i nadasve filozofi. Ovi zadnji zaslužuju posebnu pažnju, jer je - čini se - jezik, a s njime i lingvistika, danas za filozofiju postao ono što su nekada bile kozmogonija, biologija, sociologija, politika, psihologija, fizika itd.¹ Počevši od »bečke škole«,

¹ Otkad su se iz filozofije odvojile pojedine znanosti u njoj su prevladavale naizmjenično ili istovremeno problematike jedne od navedenih znanosti.

»analitičke filozofije« i formalne logike, filozofija se počinje gotovo isključivo koncentrirati na probleme jezika.²

S druge strane, danas se i kod lingvista osjeća sve veći utjecaj pojedinih filozofskih pravaca: formalne logike, marksizma itd.³ Kao posljedica toga javlja se sve veći broj općih rasprava o lingvističkoj epistemologiji i konstruiranju tzv. jezičnih modela, koji se najčešće temelje na formalno-logičkim i kibernetičkim modelima, a vrlo često nemaju nikakve veze s prirodnim jezikom, jedinim pravim predmetom lingvistike.⁴

Opći je dojam da se u ovoj interpenetraciji filozofije i lingvistike filozofi služe vrlo površnim jezičnim istraživanjima,⁵ a da lingvisti, pogotovo na području semantike, polaze od parcijalnih i fragmentarnih analiza. Da li će se ti nedostaci na obje strane ukloniti ili potencirati, pokazat će daljnji razvoj istraživanja. Ipak, već sada se može reći da ni lingvisti, ni filozofi a ni ostali koji se bave jezikom ne rade toliko na produbljivanju osnovnih jezičnih problema koliko na proširivanju lingvističke problematike.⁶

Kada je u pitanju sama priroda jezika, diskusije nikako da iziđu iz začaranog kruga spekulacija. Rijetko se u lingvističkoj literaturi može naći neka konkretna analiza, npr. dihotomije jezik-govor ili značeće-označeno, koja bi bar donekle osvijetlila prirodu jezika. Na našem jezičnom području, osim toga, uporno se i gotovo isključivo

² Filozofija i lingvistika su se često susretale u svom povijesnom razvoju od Aristotela, preko Raimunda Lula pa do naših dana. U novije doba najjači impuls filozofskom istraživanju jezika dao je mnogo komentirani *Tractatus logico-philosophicus* Ludwiga Wittgensteina. O jezičnoj problematici kod jugoslavenskih filozofa, cf. N. Mišćević, *Bijeli šum*, Dometi, Rijeka, 1978, str. 9—10, bilj. 1.

³ Tako npr. Chomsky uvodi u sintaksu algoritam; u semantici se upotrebljavaju simboli matematičke logike. 1966. godine francuski lingvistički časopis *Langages*, br. 2, objavljuje specijalni broj pod naslovom »Logique et linguistique« s tekstovima Ducrota, Bar-Hillela, Quinea, Austina, Carnapa, Linskog, Shaloma s obimnom bibliografijom. Marksistički nazor na lingvistiku zastupaju sovjetski lingvisti, francuski lingvist Marcel Cohen, a kod nas je najistaknutiji mladi zagrebački lingvist Dubravko Škiljan. *Dinamika jezičnih struktura*, Zagreb, 1976. i *Govor realnosti i realnost jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1978.

⁴ Tako imamo pomalo čudnu povratnu spregu lingvistike i kibernetike, gdje kibernetika koja svoje modele u principu gradi na iskustvu i analizi prirodnog jezika, posuđuje te modele lingvistici koja se bavi samim tim jezikom.

⁵ Simptomatičan iako bizaran podatak: Gilbert Hottois u svom djelu *L'inflation du langage dans la philosophie contemporaine*, Editions de l'Université de Bruxelles, 1979, među 153 naslova svoje bibliografije navodi samo tri s područja lingvistike, od kojih je Mounin, *Clefs pour la linguistique*, djelo čisto popularizatorskog karaktera.

⁶ Mislimo prije svega na Benvenisteovu konstataciju u *De Saussure, 50 ans après* da se je, osim općih rasprava, napravilo vrlo malo u konkretnoj analizi dihotomije jezik-govor, kao i na to da se danas mnogo više govori o semiotici znaka nego o semantici istog.

forsira termin »jezična djelatnost« kao prijevod za »langage«. ⁷ Na tom jednostranom prijevodu gradi se onda čitavo poimanje jezika koje se najviše bavi »interakcijom jezik-govor«, što problem jezika navlači na sociološki nivo s posljedicama instrumentalističkog shvaćanja prirode jezika i reduciranja čitave jezične problematike na pitanje »kako uopće komuniciramo«, umjesto »kako proizvodimo jezične znakove?«. Jer, ako je »langage« i sve što mu pripada »totalan društveni fenomen« i pripada području sociologije, što onda preostaje lingvistici i da li ona kao znanost ima smisla? ⁸ Ipak, ima u jeziku nešto što izmiče metodama sociologije i psihologije. Kad promatramo fenomen jezika *in situ* vrlo je važno znati da li je on samo produkt komunikativne prakse ili svojevrsni samostalni sistem pomoću kojeg se manifestira kolektivna ili kongenitalna sposobnost kognicije u cilju organizacije i komuniciranja iste. ⁹ Jer, da bismo nešto saopćili moramo prije o tome nešto znati. Jedino nam ovakav stav može otvoriti pristup u konkretnu analizu jezičnog fenomena. Međutim, jezik (langage) je toliko apstraktna a opet tako svakidašnja i općenita pojava da o njoj svatko može imati svoje mišljenje, od filozofa do najobičnijeg čovjeka.

Nešto drugačije bi trebalo biti kad se radi o jeziku i govoru. Svojevremeno je de Saussure definirao jezik kao *sistem znakova*. ¹⁰ Tu definiciju, koliko znamo, još nitko nije pokušao opovrgnuti. ¹¹ Svim drugačije je s njezinom interpretacijom i daljnim razvojem ling-

⁷ »Jezična djelatnost — govorna djelatnost — f. langage — termin u F. de Saussurea koji obuhvaća govor kao cjelovitu jezičnu stvarnost; pojam nadređen jeziku — f. langue i govoru — f. parole«; (Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, A-O, MH, Zagreb, 1969, str. 609B). *Langage-Langue-Parole* se kod nas inače prevodi na više načina: *jezična djelatnost-jezik-govor*, (Katičić, *Jezikoslovní ogledi*, str. 27; Škiljan, *Dinamika...*, str. 17); *jezik — jezik — govor*, (Vinja, »F. de Saussure: Kurs opće lingvistike«, u: *Suvremena lingvistika*, 2, str. 15); *govor-jezik-beseda*. (Sreten Marić, u pogovoru prijevoda *Problemi opšte lingvistike* Emilea Benvenistea, str. 289—290). Termin *langage* se u francuskom najčešće shvaća kao »*faculté du langage*« — jezična sposobnost, (cf. Saussure, *Curs de Linguistique Générale*, str. 25) a rjeđe kao »*activité langagière*« ili »*activité langagère*«. Bez obzira na to i na motive koji su naveli da se *langage* prevede s »jezična djelatnost«, sam taj termin ne može dočarati dinamiku jezika, ako se za to nema adekvatne metode analize, a to svakako nije strukturalistička metoda segmentacije govornog lanca.

⁸ Ovdje se ne ulazi u pitanje lingvogeneze ili glotogonije. Radi se jednostavno o jezičnom fenomenu *in situ* i nema mjesta dilemi: što je prije, kokoš ili jaje?

⁹ U tom smislu bi možda trebalo shvatiti »jezik kao praktičnu svijest« (Marx i Engels).

¹⁰ »... c'est un système de signes où il n'y a d'essentiel que l'union du sens et de l'image acoustique, et où les deux parties du signes sont également psychiques.« (C. L. G., str. 32)

¹¹ Osim Hjelmsleva koji definira jezik kao sistem figura »koje mogu služiti u formiranju znakova« (*Prolégomènes*, str. 64). Cf. također, Katičić, »Danska strukturalistička škola (glosematika)«, *Suvremena lingvistika*, 2, str. 69.

vističkih istraživanja. Ono što nam današnja lingvistika nudi je ili sistem sintagmi, ili »sređeni skup sintaktičkih funkcija i pravila«, ili sistem doista dubinskih padeža, ili sistem aktanata. Nitko međutim ne tvrdi da je de Saussure pod jezičnim znakom podrazumijevao sintagmu, rečeničnu funkciju, dubinski padež ili aktant. Stoga se i ne može više reći da današnja lingvistika još počiva na njegovoj teoriji.

Sama opozicija jezik-govor doživjela je stanovite preinake, mada se nije otišlo daleko u njezinoj konkretnoj primjeni.¹² De Saussure-ovo definiranje jezika kao kolektivne svojine i govora kao individualne realizacije navelo je mnoge da na jednom vanjskom, sociološkom planu traže dinamiku odnosa između jezika i govora, između onoga što on nazva »linguistique interne« i »linguistique externe« ili onoga što današnja lingvistika naziva »makro-jezik« i »mikro-jezik«, što je opasno približavanje pojmovima dijasistema i dijalekata.¹³ Takva optika omogućava doista da se dođe do prividne dinamike odnosa između jezika i govora u vidu obogaćivanja standardnog jezika na izvorima dijalekata ili nekih leksičkih podsistema. Međutim, tražiti granicu između jezika i govora u izvan jezičnim sferama ili u onom što se u semantici naziva osnovno i sporedno značenje nije pravi put i odvodi nas od stvarnih problema jezika i lingvistike.

Primarnu dinamiku odnosa jezika i govora i njihovu granicu treba tražiti u jeziku samom, u procesu produkcije jezičnog znaka. Problem nije u tom da doznamo što je specifično a što nespecifično u jednom jeziku, već da znamo što je znak u jeziku, a što u govoru. Tek tako postavljen, problem će nam otkriti eventualnu granicu između jezika i govora, odnosno nutarnju dinamiku jezičnog procesa. Opozicija jezik-govor je doduše apstrakcija sadržana u konkretnim jezičnim činjenicama pri čemu je govor ono dano, pristupačno, a jezik ono virtualno do kojeg dolazimo samo kroz govor. Ali kako? Ako govor shvatimo kao tekst, nećemo daleko dospjeti, jer zakoni organizacije teksta daju samo površan uvid u sistem jezika.¹⁴ Ako pokušamo u jezik prodrijeti kroz rečenicu, osnovnu govornu jedinicu, stići ćemo do nekih osobina koje nisu linearnog karaktera i koje nam dosta govore o funkciji osnovnih jezičnih jedinica, ali ne i o njihovoj pravoj prirodi. Preostaje dakle pokušaj da u jezik prodremo kroz jezični znak. Naša osnovna postavka je da se opozicija jezik-govor ne može riješiti ni teorijski ni praktički a da se ne riješi njezin odnos

¹² Hjelmslev ju je preinačio u *shema-norma-upotreba*, a Chomsky u *competence i performance*.

¹³ Cf. Škiljan, *Govor realnosti i realnost govora*, str. 26–36.

¹⁴ Tekst kao polaznu točku analize uzima tzv. tekstualna lingvistika. Nju npr. prakticira Harald Weinrich i više je orijentirana stilistici i književnoj kritici, za razliku od Hallidaya koji insistira na lingvističkoj problematiki. Za Hallidaya, cf. M. Ivić, *Pravci u lingvistici*, Ljubljana, 1969, § 517.

s jezičnim znakom i obratno, da se problem jezičnog znaka isto tako ne može riješiti ako se u njega ne ukomponira dihotomija jezik-govor. Ove dvije dihotomije stoje dakle u uskoj uzajamnoj vezi. Jedino kroz promatranje te uzajamne veze može se doći do integralnog, ujedno i striktno lingvističkog pristupa problemu jezičnog znaka, a time i problemu jezika uopće. Tako se vraćamo de Saussureovoj definiciji jezika kao sistema jezičnih znakova, ovaj put u perspektivi njegove osnovne dihotomije jezik-govor,¹⁵ uvjereni da se u samoj prirodi jezičnog znaka krije tajna i rješenje odnosa jezika i govora.¹⁶ Tako jezični znak postaje ponovno centralni lingvistički problem, jer zapravo on jednim svojim dijelom predstavlja onaj jedanaesti dio sante leda koji je jedini pristupačan oku promatrača.

Općenito se smatra da moderna teorija jezičnog znaka počinje s de Saussureom koji je dao svoju definiciju znaka kao »kombinacije pojma i zvučne slike, odnosno označenog i značećeg.¹⁷ Njegov znak počiva na dva principa: proizvoljnosti odnosa označenog i značećeg i linearnosti značećeg (cf. o.c., str. 100 i 103). Daljnja diskusija i istraživanja tekla su u dva osnovna pravca: a) kritika proizvoljnosti jezičnog znaka i b) istraživanje linearnog karaktera značećeg na području fonetike i fonologije, da bi se zatim metode izrađene na tom području prenijele i na područje morfologije i sintakse, iscrpljujući se u sintagmatskim opisima dok na koncu nisu pokazale svoju neefikasnost i bile odbačene od sintaktičara.¹⁸

Diskusija o proizvoljnosti jezičnog znaka i znaka uopće bila je posebno živa i kontroverzna. Najprije je E. Benveniste ukazao na formalnu pogrešku u zaključivanju kojim je de Saussure došao do tvrdnje o proizvoljnom odnosu značećeg i označenog, nesvjesno uvodeći u definiciju treći termin - materijalnu stvarnost.¹⁹ Od ostalih varijacija na temu jezičnog znaka navest ćemo ovdje samo dvije:

¹⁵ Tu perspektivu on nije doduše detaljnije proučavao, ali je svojom teorijom stvorio uvjete za njezinu daljnju razradu. Cf. citat u bilj. 10.

¹⁶ Opći je dojam da djelomični neuspjeh dosadašnjih teorija jezičnog znaka leži u odvojenom tretiranju tih dviju dihotomija. Nedostajao je dakle integralni lingvistički pristup. Najčešće se proučavao odnos jezičnog znaka s vanjskim svijetom: proizvoljnost, motiviranost, komunikacijska funkcija itd.

¹⁷ »Nous appelons *signe* la combinaison du concept et de l'image acoustique... Nous proposons de concevoir le mot *signe* pour désigner le total, et de remplacer *concept* et *image acoustique* respectivement par *signifié* et *signifiant*.« (C. L. G. str. 99)

¹⁸ Prvi korak u tome bile su *Linguistic structures* Noama Chomskog.

¹⁹ Cf. »Nature du signe linguistique«, *Acta linguistica* I, 1939, pretiskano u *Problèmes de linguistique générale*. Cf. kratki bibliografski prikaz daljnje diskusije u Vinja, art. cit. str. 10, bilj. 2, i Paul Mičlau, *Le Signe linguistique*, Klincksieck, Paris, 1970. II dio »Motivation du signe« u kojem autor komentira: »Dans les études de sémiologie linguistique on s'est occupé plutôt de l'«arbitraire» du signe que du caractère de signe proprement dit des éléments de la langue.« (str. 85)

Luisa Hjelm sleva koji (1943) u svoju kvadripartitnu definiciju uvodi materijalnu realnost u vidu supstance forme i supstance sadržaja²⁰ i Stephana Ullmanna koji (1952) preuzima Ogdenov trokut na čije vrhove stavlja *ime*, *smisao* i *stvar* (*nom*, *sens*, *chose*)²¹ iz čega očito proizlazi da se definicije jezičnog znaka nikako ne mogu osloboditi njegovog odnosa s materijalnom stvarnosti, iako je de Saussure - a za njim i svi ostali - definirao znak kao formu, tj. kao psihičku pojavu nematerijalnog karaktera. Iz te činjenice, kao i iz oglednih primjera koji se daju za ilustraciju, izgleda da se najveći broj definicija odnosi na imenice, glagole i pridjeve, tj. na onu vrstu znakova koji imaju supstancu sadržaja. Na ostale vrste znakova se te definicije - zaključujući indirektno - ne bi dakle odnosile. Tome je pokušao doskočiti André Martinet dijeleći moneme - najmanje jedinice prve artikulacije koje imaju svoje značeće i označeno - na lekseme i morfeme. Leksemi odgovaraju korijenu riječi a morfemi nastavcima i prepozicijama. Napr. u francuskoj riječi *travaillons*, *travaill* - je leksem a *ons* morfem. Osim primjedbe da *-ons* nije ista vrsta znaka kao *pour* (za), *sur* (na) i pitanja da li *travaill*- nešto znači, nema većih primjedbi ovoj Martinetovoj postavci. Naime, u literarnoj analizi koju prakticiraju strukturalisti sasvim je normalno smatrati leksem i morfem samostalnim jezičnim znacima, jer su oni kao takvi identificirani distribucijskom analizom. Međutim, u konkretnoj analizi ovakav stav nailazi na izvjesne poteškoće. Za Martineta, *-orum* i lat. *malorum* »služi kao značeće dvama označenim (značenjima) »genitiv« i »plural«, a da se ne može točno odrediti što odgovara genitivu a što pluralu«. (*Éléments*, 102). Tu pojavu Martinet naziva *amalgam*, što je za njega samo posebni slučaj šire pojave da se neko označeno pojavi u više različitih varijanti značećeg. Npr. u francuskom označeno »aller« (ići) pojavljuje se kao (*al*), (*va*), (*i*), ili (*aj*). Odatle Martinet s pravom zaključuje da se ne može definirati monem pozivanjem na njegov oblik (signifiant) i razrađuje teoriju diskontinuiranog značećeg. Martinet pod linearnom analizom značećeg²² otkriva zapravo nelinearni karakter jezika, s jedne strane, i nepouzdanost morfologije s druge. Taj raskorak između linearnosti analize i nelinearnosti jezičnih činjenica on pokušava prevladati amalgamom i varijantama, pri čemu termin varijanata neodoljivo podsjeća na fonologiju. U biti i nema neke veće razlike između fonoloških i morfoloških varijanti ako ih shvatimo kao psihičke forme. Treba ipak naglasiti da morfološke varijante poznaju mnogo veća odstupanja, tako da materijalno ne moraju imati ništa zajedničko, a osim toga one su mnogo važnije. One zapravo predstavljaju važan

²⁰ Cf. npr. Katičić, art. cit. str. 70—72.

²¹ Cf. *Précis de sémantique française*, Francke, Bern, 1975, str. 19—24.

²² Ono što on analizira jest samo materijalna realizacija značećeg, jer se samo ona može uzeti u obzir u linearnim analizama strukturalističkog tipa.

dio mehanizma prijelaza iz jezika u govor, o čemu ćemo kasnije govoriti. Ni Martinet, a još manje Paul Miclau - koji u varijante ubraja sve paradigme - nisu bili daleko od tog otkrića, ali nisu imali na raspolaganju ni odgovarajuću metodu ni lingvističku teoriju koja bi im to omogućila. U nastojanju da bude što bliža konkretnoj analizi jezika Martinetova definicija je previše »usitnila« i značeće i označeno, tako je postala neefikasna kod prvog složenijeg problema.

Na kraju ovog kratkog kritičkog osvrtu na glavne teorije jezičnog znaka mogli bismo odrediti okvir i postulate jedne adekvatne definicije jezičnog znaka:

a) definicija se mora odnositi na sve vrste jezičnih znakova, a ne samo na one koji imaju supstancu sadržaja;

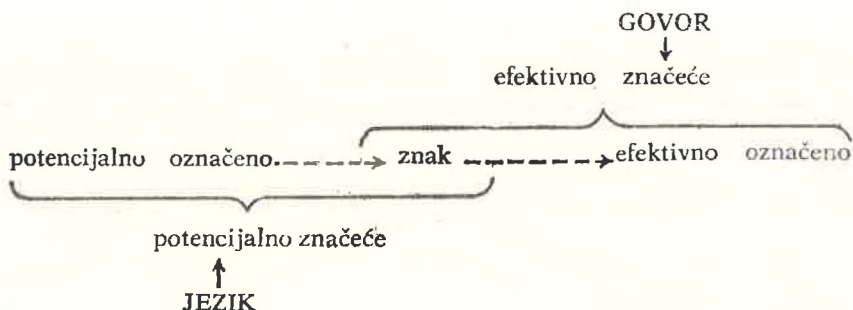
b) opoziciju značeće-označeno treba promatrati u perspektivi opozicije jezik-govor.

Jedino takva definicija ima izgleda da bude potpuna, a da pritom izbjegne imperativima linearne analize.

Jedna od rijetkih, ako ne i jedina, lingvistička teorija koja u analizu jezičnog znaka uvodi dihotomiju jezik-govor jest tzv. *psihosistematika*.²³ Prilagođujući de Saussureovu opoziciju označeno-značeće perspektivi jezik-govor, psihosistematika razlikuje: *potencijalno označeno* (signifié de puissance), *efektivno označeno* (signifié d'effet), *potencijalno značeće* (signifiant de puissance) i *efektivno značeće* (signifiant d'effet), pri čemu potencijalno (puissance) odgovara planu jezika a efektivno (effet) planu govorne realizacije. U potencijalnom označenom (PO) virtualno je sadržano sve ono što jedan znak može značiti u sistemu jednog jezika, a efektivno označeno (EO) je ono što neki znak stvarno znači u konkretnoj govornoj realizaciji (vrijednost znaka, kontekstualno, situacijsko značenje, itd.). Potencijalno značeće (PZ) je virtualni oblik ili oblici kojima je u sistemu jezika »proviđeno« odgovarajuće PO i odgovara *grosso modo* zvučnoj slici kod de Saussurea. Efektivno značeće (EZ) je fizička realizacija (zvučna, grafička, itd.) PZ. Jezični znak (signe) nije u psihosistematici zbroj značećeg i označenog kao u de Saussurea nego posrednik između PO i EO. Shematski prikaz posredničke uloge jezičnog znaka dao je Roch Valin u svojoj *Petite introduction à la Psychomécanique du langage*²⁴ na sljedeći način:

²³ O psihosistematici i njezinom autoru francuskom lingvisti Gustaveu Guillaumeu, cf. Marc Wilmet, *Gustave Guillaume et son école linguistique*, Nathan, Paris — Labor, Bruxelles, 1972. Od Guillaumeovih djela navest ćemo: *Le Problème de l'article et sa solution en français, Temps et Verbe, Langage et Science du Langage*.

²⁴ Roch Valin, *Petite introduction à la Psychomécanique du langage*, Les Presses de l'Université Laval, Québec — Canada, 1955, str. 45. Naše daljnje izlaganje će se uglavnom bazirati na ovom djelu, jer je ono dosad najbolji prikaz glavnih teza psihosistematike ili psihomehanike jezika.

Ova shema traži dodatno objašnjenje, jer uvodi neke novine u odnosu na one sheme na koje smo dosad navikli. Prije svega znak koji smo dosad nalazili u formuli označeno + značeće = znak, ulazi ovdje u dinamičku shemu PO → znak → EO, pripadajući pritom objema sferama, potencijalnog i efektivnog (signe de puissance i signe d'effet). Međutim, ako se shema promatra iz perspektive jezik-govor, dobivamo formule:

Potencijalno označeno + znak = potencijalno značeće

Znak + efektivno označeno = efektivno značeće,

što znači da je značeće dobilo primarnu ulogu u teoriji znaka.²⁵

Iako je razlikovanje znaka od značećeg za Valina i psihosistematičare samo formalne a ne i materijalne naravi, oni radije operiraju terminom značeće kad se radi o posredništvu između jezika i govora.²⁶ Evo zašto:

»Dans les langues indoeuropéennes /.../ le signifiant se confond avec ce qu'on appelle communément le MOT et joue, entre la langue à laquelle il emprunte son signifié de puissance et le discours auquel il prête ses signifiés d'effet divers, le même rôle que le signe entre le signifié de puissance et le signifié d'effet. En d'autres termes, le mot, et plus généralement le *signifiant*, est l'intermédiaire, le médiateur entre la langue, dépôt en nous de signifiés de puissance, et le discours, réceptacle des signifiés d'effet.) (Valin, o. c., str. 44).

²⁵ Tome je bio sklon de Saussure, of. C. L. G. str. 99. kao i Martinet, *Éléments*, str. 15.: »C'est au signifiant que dans le langage courant on réserverait le nom de signe.«

Razlikovanje termina *znak* od *značeće* ima svoju teorijsku i praktičnu prednost. U primjeru *čovjek-ljudi* imali bismo po klasičnoj teoriji dva različita značeća, dakle i dva različita označena, što ne stoji. Tradicionalna gramatika govori o različitim oblicima iste riječi što je bliže istini. *Čovjek* i *ljudi* su dvije različite materijalne realizacije (znaka) jednog te istog potencijalnog značećeg, koje se — već prema gramatičkoj kategoriji u kojoj se realizira u govoru — manifestira kao *čovjek*, *-a*, *-u*, ... ili *ljudi*, *ljúdi*, *ljúdi*, *ljúdi*, ... Da li će biti *čovjek* ili *ljudi* odlučuje se u fazi formalne izgradnje riječi pri samom izlazu iz jezika, prije govorne upotrebe. Nije dovoljno postulirati samo isto označeno već i isto značeće u jeziku. Materijalna realizacija značećeg na kojoj se dosad insistiralo, nije presudna. Jer, kako objasniti da slušalac raspozna je istu radnju npr. u fr. *je vais* i *j'irai*, u *jesam* i *bijah*.

²⁶ Cf. Valin, o. c., str. 43.

Ambicije ovakvog postavljanja problema jezičnog znaka nisu male. Prije svega, vratiti riječ (termin i stvar) u centar lingvističkog istraživanja predstavlja veliki izazov i znači vraćanje neriješenim problemima i odbačenim pojmovima. Osim toga, to znači ići mimo ili usuproš najglavnijih strujanja u modernoj lingvistici koja se bave sintaksom, semantikom ili logikom rečenice, ili pak komunikativnom funkcijom jezika. U daljnjem tekstu pokušat ćemo ukratko prikazati najbitnije momente tog pothvata, riskirajući pritom da zbog kratkoće prostora vulgariziramo jednu dosta kompleksnu i kompliciranu teoriju, tim više što su njezine osnovne postavke još nedovoljno poznate našoj široj lingvističkoj javnosti.

Da bi bio upotrebljiv u govoru, u komunikaciji, jezični znak se mora prije toga konstruirati u jeziku. Zna se međutim da mi u govoru ne operiramo golim znacima kakvim nam ih prikazuju lingvistički traktati²⁷ već riječima, onakvim kakvim ih prikazuju rječnici i kako propisuju gramatike. Problem je dakle u konstruiranju riječi u jeziku. Uvođenjem termina *riječ*, i svega onoga što on za sobom donosi, komplicira se doista teorija jezičnog znaka, no povratak riječi je bio apsolutno nužan i postuliran, jer ono što nam je tradicionalni strukturalizam nudio kao znak u najvećem broju slučajeva nije bio upotrebljivo u analizi jezičnog fenomena.²⁸

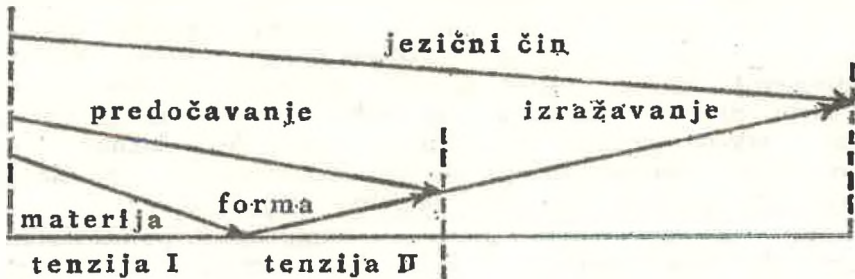
Jezični znak, prema psihosistematici, odvija se u dvije etape: *predočavanje* (représentation), koja odgovara konstruiranju znaka u jeziku i *izražavanje* (expression), koje odgovara njegovoj upotrebi u govoru. Prvoj etapi pripadaju potencijalno značeće i označeno, a drugoj efektivno značeće i označeno. U etapi predočavanja razlikuju se dvije faze ili procesa: *discernement* i *entendement* (Guillaume) ili *idéation notinnelle* i *idéation de structure* (Valin).²⁹ Prva faza predstavlja strukturiranje semantičke materije znaka, a druga njegovu formalnu, gramatičku izgradnju. Na kraju formalne izgradnje jezičnog znaka pri samom izlasku iz jezika imamo već konstruiranu *riječ*, gotovu za govornu upotrebu, u kojoj su sadržane sve kategorijalne

²⁷ Ono što nazivamo fonem, slog, leksem, gramem mogu biti i samostalni znakovi ako su u sistemu jednog jezika provideni vlastitim potencijalnim označenim i značćim. Samo u tom slučaju su npr. *i, a, o, u, â, de, è; -li-, -da-, -za-, -par-, -to-, -per-*, itd.; *do-, po-, pre-*, itd. samostalni znakovi i kao takvi upotrebljivi u govoru.

²⁸ Iz prethodne bilješke proizlazi da su fonemi, slogovi, itd., provideni potencijalnim značćim i označenim, zapravo ono što nazivamo riječima.

²⁹ Veliki nedostatak i poteškoća psihosistematike je terminologija. Sam Guillaume upotrebljavao oba para termina. Još veću poteškoću predstavlja ta terminologija u prijevodu: *entendement* bi bilo »raspoznavanje«, »razlikovanje«; *discernment* — »poimanje«; *idéation notionnelle* bi značilo »oblikovanje ideje«, mada sama riječ *idéation* znači isto, dok bi *idéation de structure* u tom slučaju značilo »oblikovanje strukture«. Zbog previše uopćenog smisla naših prijevodnih ekvivalenata izabrali smo ovom prilikom uobičajenu opisanu lingvističku terminologiju.

oznake potrebne za razlikovanje njezinog značenja i funkcije. U jezicima s fleksijom ove faze odgovaraju izgradnji i izboru leksema i gramema. Prema Valinovoj shemi jezični čin teče sljedećim redom:

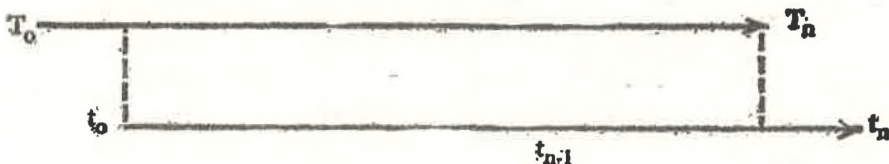

Uvođenje gramatičkih kategorija u osnovnu problematiku znaka povlači za sobom i pitanje vrsta riječi; još jedno naslijeđe tradicionalne gramatike, bez kojeg se izgleda ne može.³⁰ Vrsta riječi kojoj će u govoru pripasti znak odlučuje se dakle u fazi ideacije strukture, odnosno u toku formalne izgradnje znaka. Iako su *uočavanje*-partikularizacija, i *ideacija strukture*-generalizacija dva raznorodna i suprotna procesa, oni nisu sukcesivni kao što to pokazuje ova Valinova uopćena shema, već se najčešće sijeku odnosno konkomitiraju.³²

³⁰ Ovu pojednostavljenu i u nekim detaljima dopunjenu shemu preuzeli smo iz Valin, o. c., str. 86, kao i ovaj anticipativni komentar na str. 70: »La tension I — fermante et particularisatrice — engendre à partir de l'univers matériel (ensemble des êtres) où elle a son départ, une notion particulière qu'elle oppose à tout le reste des êtres. La tension II — ouvrante et généralisatrice — intègre la notion particulière que lui livre la tension I à une série de formes universalisantes — genre, nombre, fonction, etc., pour le nom; aspect, mode temps, etc., pour le verbe — qui s'emboîtent les unes dans les autres et dont la plus large est celle identifiée par les grammairiens comme étant la partie du discours, laquelle, comme tout ce qui est système n'a jamais de signe pour en dénoncer explicitement l'existence.«

³¹ Cf. Guillaume, *Langage et Science du Langage*, str. 87: »Un trait des langues qui nous sont familières est l'impossibilité d'y évoquer le mot au titre de sa seule matière et de devoir, *volens, volens*, y introduire une évocation de forme. Le mot qui ne serait que mot, qui ne serait pas en même temps substantif, ou verbe ou adjectif ou adverbe, etc. est, chose qu'on n'y saurait produire.«

³² Mnogo pogodnija od ove sheme je ona koju je dao Guillaume u *Langage et Science du Langage*, str. 101:

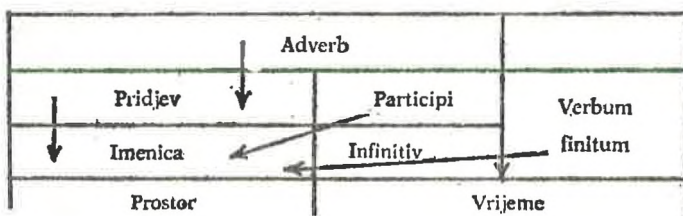
Ako поблиže promatramo ustrojstvo vrsta riječi, uočit ćemo da se kroz njih isto tako kao i kroz gramatičke kategorije najbolje »čita« ono što se u općim definicijama jezika naziva »preslikavanje«, ili bolje interpretacija »našeg iskustva o univerzumu«. ³³ Tako se dvije osnovne vrste riječi: imenica i glagol oslanjaju na dvije temeljne koordinate pojavnosti: prostor i vrijeme. ³⁴ Da bismo bilo što realizirali: jednu najobičniju nekomunikativnu radnju ili pak komunikacijski čin potrebni su prostor i vrijeme, u jezičnom komuniciranju imenica i glagol, tj. rečenica, konkretni i nužni okvir u kojem se jezik kao apstraktni sistem znakova može manifestirati. Interesantno je napomenuti da i generativna gramatika, koja se inače ne zasniva na vrstama riječi, u osnovi odražava ovakvo poimanje jezika. Svaki simbol P (rečenica) raščlanjuje se na SN i SV i nema rečenice koja ne posjeduje tu raščlambu.

Vrste riječi koje poznaju indoevropski jezici, a ovdje je riječ o njima, mogu se podijeliti u dvije osnovne grupe:

a) **predikativne**, koje izražavaju naše iskustvo o univerzumu: imenice, pridjevi, glagoli, adverbji;

b) **nepredikativne**, koje izražavaju iskustvo jezika o svom vlastitom funkcioniranju: član, zamjenica, prepozicija, veznik.

Opći sistematski prikaz predikativnih riječi i njihovih odnosa izgledao bi ovako:

gdje je T_0 — T_n faza semantičke izgradnje riječi ili znaka

a t_0 — t_n faza njegovog strukturalnog oblikovanja.

³³ Uz strukturu leksika, upravo je sistem gramatičkih kategorija i vrsta karakterističan za svaki pojedini jezik i njegovu artikulaciju iskustva o univerzumu.

³⁴ Cf. Guillaume, o. c., str. 91—92: »Le nom se tient en dehors du temps: dans l'espace. Telle est la position du mot *course* qui représente matériellement — en discernement — la même idée de procès que *courir*. La différence n'est, en l'occurrence, que d'entendement. Le mot *course* s'entend en dehors du temps (dans l'espace); le mot *courir* dans le temps.«

³⁵ Ponekad se za prikaz vrsta riječi upotrebljava polukružna shema koja obuhvaća sve vrste. Cf. napr. Moignet, *Systématique de la langue française*, str. 11.

Odnose između ovih vrsta riječi reguliraju zakoni incidencije, koji su ujedno osnovni zakoni gradnje rečenice. Osnovu sistema čini imenica koja posjeduje nutarnju incidenciju i služi kao čvrsta točka cijelog sistema. Pridjev i glagol posjeduje vanjsku incidenciju 1. reda, jer mogu neposredno incidirati imenici odnosno determinirati je. Adverb posjeduje vanjsku incidenciju 2. reda, budući da incidira glagolu, pridjevu ili nekom drugom adverbu a tek posredno imenici. Ovakva hijerarhizacija se zasniva prije svega na pretpostavci da u razumskoj kronologiji naše iskustvo o prostoru prethodi iskustvu o vremenu. Naime, da bismo pojмили vremenske odnose, mi se moramo poslužiti prostornim relacijama: vremenski pravac, *ispred-prije, iza-poslije*, itd. Lingvistička osnova i opravdanje ove hijerarhizacije može se naći u činjenici da se glagol u ličnom načinu (*verbum finitum*) ne može realizirati bez oslanjanja na imenicu, odnosno na kategoriju lica koja je primarno svojstvena imenici a ne glagolu, tako da glagol incidira imenici posredstvom kategorije lica.³⁶

U vezi s nepredikativnim vrstama riječi navest ćemo ovdje samo nekoliko napomena. Član, u jezicima koji ga posjeduju, služi kao što smo već rekli, kao aktualizator imenice. On predstavlja formalnu imenicu opremljenu gramatičkom aparaturom potrebnom da se bilo koji semantički sadržaj ili potencijalno označeno realizira u govoru kao imenica.³⁷ Zamjenica ne odražava nikakvo opće iskustvo o univerzumu, već iskustvo koje govornik stječe u procesu komunikacije. Za takve situacije jezik mu stavlja na raspolaganje čitav sistem znakova koji su svi referencijalnog karaktera i mogu se odnositi sad na jednog sad na drugog sudionika u procesu komunikacije ili na neki sadržaj komunikacije.³⁸ Semantička vrijednost joj se svodi na prezentiranje živih ili neživih »bića« impliciranih u komunikativnom činu. Prepozicija intervenira posvuda tamo gdje između dva znaka odnosno dvije riječi ne postoji ili nije dovoljna incidencija: *vouloir travailler (commencer á (de) travailler*, ili općenitije tamo gdje jezik u fazi formalne izgradnje znaka nije imao adekvatno sredstvo da na

³⁶ Glagolski oblici koje obično nazivamo »bezlični« kao *grmi, kiši, il pleut, es donnert* sadrže zapravo esenciju kategorije lica, univerzalnog lica. Na pr. franc. *il* u *il pleut* ne znači »on« nego jednostavno »treće lice«. Iste je prirode naš nastavak *-i* u *grmi, kiši* ili *-a* u *sjeva*. Problemom kategorije lica naročito se je bavio Gérard M o i g n e t, cf. »Personne humaine et personne d'univers«, »Verbe unipersonnel et voix verbale«, »Sur le système de la personne en français« u *Etude de psycho-systématique française*, Klincksieck, Paris, 1974, str. 7-57.

³⁷ Smatra se općenito da su napr. u francuskom *le devoir* supstantivirani glagol, *le beau* supstantivirani pridjev, ali bi se isto tako moglo reći da je i *cheval* u *le cheval* supstantivacija, jer on sam po sebi nije imenica osim po navici da taj oblik nalazimo u govoru uvijek kao imenicu.

³⁸ Ti npr. nema neko određeno označeno koje bi za njega bilo permanentno vezano u jeziku.

sintetički način, jednim znakom, izrazi neki odnos, i sl.: *idem kući/ idem u kuću, kroz kuću, pored kuće*, itd.³⁹ Ono što je prepozicija za riječi to je veznik za rečenice.

Time bismo zaokružili listu elemenata koji - prema psihosistematici - ulaze u sastav jednog jezičnog znaka. Prema istoj teoriji znak bi u sistemu jezika bio jedna više ili manje određena semanteza koju misao partikularizira i pomoću određenog broja mehanizama - koji se manifestiraju kroz ono što obično nazivamo gramatičkim kategorijama i vrstama riječi - prevodi u govornu upotrebu.

Jednoj ovakvoj definiciji jezičnog znaka koja pod isto PO i PZ stavlja sve paradigme i derivacije znaka može se s razlogom predbaciti da je preširoka i neoperativna. Primijenjenu doslovno, u nekim slučajevima imali bismo cijelu »porodicu riječi« pod istim PO i PZ. Tako bismo u primjerima: *ukočiti vrat, gledati ukočeno, ukočenost vrata*, imali samo jedan jezični znak u četiri razne vrste riječi kojima još treba pridodati odgovarajuće paradigme.⁴⁰ To istovremeno znači da je pojam jezičnog znaka širi od pojma vrste riječi. Što je dakle riječ u odnosu na jezični znak? Točne definicije odnosa riječi prema znaku ne može se naći, koliko znamo, u psihosistematici osim one da je riječ posrednik između plana jezika i plana govora.⁴¹ Iz konteksta se međutim može zaključiti da se riječ *grosso modo* poistovjećuje sa značecom na razini već izrađenog PZ, tj. da je ona osilac pojedinačnih realizacija jezičnog znaka. Ima međutim jedna pojava u jeziku koja ide u prilog tvrdnji da sve članove jedne »porodice riječi« treba smatrati dijelovima istog jezičnog znaka, a to je da ne možemo reći: *raditi radišno, pokušati pokušaj, učiniti učinak*, itd. Rijetki su primjeri kao *živjeti (svoj) život, vivre (sa) vie, faire effet*, ali ne i *faire le fait*, itd. To znači da sastavni dijelovi jednog PO ne mogu međusobno incidirati, jer iz toga rezultira tautologija. Ta či-

³⁹ Problemom incidencije bavio se posebno Gérard Moignet. Cf. »Incidence verbale et transitivité«, *Travaux de Linguistique et de Littérature*, (TraLiLi), Strasbourg, XI, I, str. 363—379; »Sur la »transitivité indirecte« en français«, *TraLiLi*, XII, 1, str. 281—299; »Incidence et attribut du complément d'objet« *TraLiLi*, XIII, 1, str. 253—270.

⁴⁰ Ovako široko koncipirana definicija jezičnog znaka logična je posljedica prihvatanja jedinstvenog potencijalnog značećeg pod *čovjek-ljudi*. Jer, ako se ne možemo osloniti na efektivno značeće, tj. smatrati *čovjek* i *ljudi* kao dva posebna značeća, onda nam jedini oslonac ostaje potencijalno označeno koje otkrivamo pod često šarolikim morfološkim sustavom potencijalnog značećeg, s napomenom da ta šarolikost nikad ne prelazi okvire sredstava formalne izgradnje znaka koja interveniraju u odgovarajućoj fazi. Ostaje međutim pitanje tzv. leksičkih afikasa.

⁴¹ Problem odnosa jezičnog znaka i riječi odnosno vrsta riječi nameće se samo kad su u pitanju indoevropski jezici, kao što se to može vidjeti iz Valinogovog citata na str. 7 i Guillaumeovog u bilješci 34. Očito je dakle da psihosistematika definicija jezičnog znaka nastoji obuhvatiti što veći broj poznatih jezika, među ostalima i kineski. Cf. Guillaume, *LSL*, str. 94—98. Valin inače daje dosta preciznu shemu nastanka riječi na str. 46 navedenog djela.

njenica nije bila nepoznata ni tradicionalnoj normativnoj gramatici ni modernoj lingvistici,⁴² međutim pritom se nije vodilo dovoljno računa o tome da u ovim kao i brojnim drugim primjerima incidenciju određuje semanteza odnosno neki njezini sastavni dijelovi. Da bi se aktualizirao, jedan znak — osim što prolazi kroz već opisane procese — mora izići iz svoje vlastite semanteze. To ujedno znači da i vrste riječi predstavljaju svojevrsnu gramatičku kategoriju, koja se svodi na incidenciju čiji su rezultat u govoru sintaktičke funkcije.

Drugi prigovor koji se može postaviti ovoj definiciji kao i mnogim drugim definicijama jest da se ona uglavnom zasniva na onim vrstama riječi koje nazivamo promjenljivim, odnosno imaju leksičko značenje i gramatičku formu. Zanimljivo bi bilo vidjeti kako se ona primjenjuje na nepromjenljive i gramatičke riječi: prijedloge, veznike, član i većinu priloga. Po mišljenju psihosistematičara, to su riječi koje imaju »formu na položaju semantičke materije«,⁴³ što nije daleko od općepoznate tvrdnje da te riječi imaju samo gramatičko, odnosno funkcionalno značenje, ne i leksičko. Oni tu semantičku materiju nazivaju suptilnom (*matière subtile*) za razliku od *matière grave* (leksičko značenje).⁴⁴ Međutim, dok se u gramatici i lingvistici ostaje pri podjeli na leksičko i gramatičko značenje, na leksičke i gramatičke moneme, psihosistematičari pokušavaju prodrijeti u suptilnu materiju gramatičkih riječi.

Poznato je da se nekim gramatičkim riječima može pripisati makar nekakvo leksičko značenje: *jer, zbog, avant, après*, itd. ali ima i takvih koje smatraju potpuno praznima: član, *de, à, li, da*, itd.⁴⁵ Zasad su na području francuskog jezika istraženi član i veznici.⁴⁶ Ta su istraživanja pokazala da postoji, doista veoma prikrivena, suptilna semantička materija koja nije vezana za gramatičku funkciju tih riječi, pa se prema tome ne može govoriti o isključivom gramatičkom ili funkcionalnom značenju, i da zapravo gramatička funkcija ovisi o tome u kojem momentu se interceptira ta suptilna materija. Na primjer, član u francuskom jeziku ima funkciju formalne imenice koja sadrži gramatičke kategorije roda i broja i tako služi kao aktualizator imenice koja bez tih formalnih obilježja ne bi

⁴² Transformacijsko-generativna gramatika npr. razrađuje posebna pravila semantičke selekcije u okviru sintaktičkih pravila generiranja rečenice.

⁴³ »Forme en position de matière«, cf. npr. Valin, o. c., str. 66, bilj. 1.

⁴⁴ Cf. Guillaume, *La langue est-elle ou n'est-elle pas un système*, Les Presses de l'Université Laval, Québec, 1952, str. 28.

⁴⁵ Cf. npr. G. Gougenheim, »Y-a-t-il des prépositions vides en français«, u: *Études de grammaire et de vocabulaire français*, Picard, Paris, 1970, str. 19—39.

⁴⁶ Navest ćemo ovdje samo neke od radova na tom području: Guillaume, *Le Problème de l'article et sa solution dans la langue française*, »La question de l'article« i »Logique constructive interne du système des articles français«, u: *Langage et Science du Langage*; Moignet, *Études de psychosystématique française*, III pogl. »Nominalisation et subordination«; Henri Bonnard, »Que de Que! u: *Le Français dans le Monde*, 59/1988, str. 13—18.

bila upotrebljiva u govoru. No bitna karakteristika francuskog člana jest da je on znak izv. kategorije *ekstenziteta*, tj. znak koji misao vodi od početne generalizacije prema partikularizaciji, a od te partikularizacije prema jednoj novoj generalizaciji. Pritom se potencijalno znaćeće člana koristi dvama različitim znakovima: *un* i *le*. Upravo taj pokret od općeg prema pojedinačnom i od pojedinačnog prema općem čini suptilnu materiju francuskog člana.⁴⁷

Kad se radi o gramatičkim riječima postavlja se još jedno pitanje općelingvističkog značenja u vezi s prirodom jezičnog znaka. Poznato je naime da se te riječi mogu pojavljivati u različitim vrstama riječi: *que, si comme* u francuskom, *da, što*, itd. u hrvatskom. Pitanje je da li ih tretirati svaki put kao posebni jezični znak ili pak kao jedinstveni jezični znak. Psihosistematička definicija jezičnog znaka, koja se je u slučaju riječi s leksičkim značenjem pokazala preširokom zanemarujući formalnu stranu, na račun jedinstvenog PO, olakšava nam ovdje da suponirano - pod jedinstvenim i invarijabilnim potencijalnim i efektivnim znaćećim - jedinstveno potencijalno označeno, tj. suptilnu semantičku materiju gramatičke riječi. Tako ćemo pretpostaviti da se pod našim riječima *da* i *što* krije jedinstveno potencijalno označeno koje se u govoru - uvijek pod istim efektivnim znaćećim - manifestira pod različitim efektivnim označenim, tj. u različitim značenjima i funkcijama.

Problem možda i nije toliko teorijske koliko praktične prirode i pitanja metode analize. Postoje naime minuciozne deskripcije upotreba i značenja riječi *da* u našem jeziku,⁴⁸ ali ne posjedujemo dosada jednu sintetičku studiju koja bi nam pokazala jedinstvo tog znaka i njegovu prirodu iz koje proizlaze sva njegova značenja. Prvi problem koji se nameće kod riječi *da* jest problem klasifikacije brojnih upotreba kao i problem odakle početi. Ako podemo od pretpostavke - koju smo već susreli u našem izlaganju - da ovakve riječi imaju osim funkcionalnog značenja i svoju suptilnu semantičku materiju, onda ćemo naravno tražiti najprije primjere u kojima je ta materija najevidentnija. Na sreću, tu nam donekle pomaže i sintaksa. Naime, poznato je da izvjestan broj gramatičkih riječi ima tzv. predikativnu ili samostalnu upotrebu u funkciji cijele jedne rečenice - profaza: *Ideš li u Zagreb? Da*. U ovom slučaju *da* se smatra afirmativnim adverbom, sintaktički on predstavlja cijelu jednu rečenicu: *Da, ja idem u Zagreb*, pa prema tome integrira i njezin semantički sadržaj. Samostalni sintaktički položaj riječi *da* otkriva nam dakle i njegovu najpuniju semantičku vrijednost. Nazvat ćemo to *pozicija I. Poziciju*

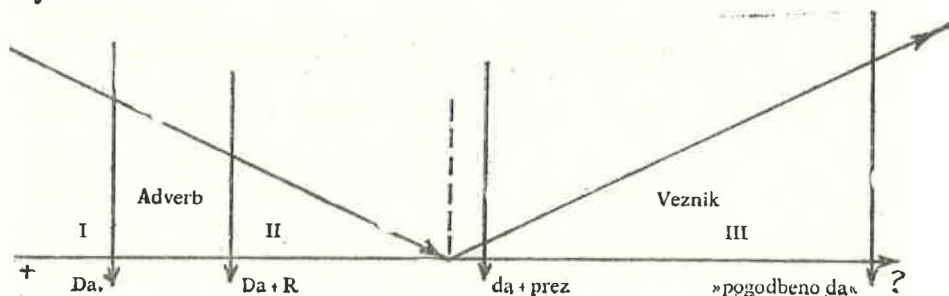
⁴⁷ »C'est ce double mouvement, ce cinétisme bi-tensionnel, qui compose la substance du système de l'article.« (Valin, o. c., str. 68).

⁴⁸ Počevši od T. Maretića u: *Rad JAZU*, 86 (1887), preko Musića, *ibid.*, 142, Jana Sedlačkega i Milke Ivić u *Zborniku za filologiju i lingvistiku*, X, XII, XIII, itd., postoji obimna građa o riječi *da*.

II predstavljao bi *da* u samostalnim rečenicama: *Da li ideš u Zagreb? Da si mi zdravo! Da nisi bolestan? Da je barem došao na vrijeme!* itd. gdje se *da* smatra modalnom riječcom, u stvari adverb modaliteta (upitnog, uskličnog, zapovijednog, optativnog). *poziciju III* predstavljaju vezničke upotrebe riječi *da*: *Rekao je da će doći. Toliko se promijenio da ga nisam mogao prepoznati. Došao sam da vam čestitam na uspjehu. Pričaj da i nije milo.* Dva krajnja slučaja vezničke upotrebe *da* predstavljaju primjeri:

Hoće da radi, i Da si došao, bio bi vidio. U prvom primjeru se radi o *da* + *prezent* umjesto *infinitiva*, gdje se *da* smatra modalnim adverbom. U svakom slučaju radi se o graničnim primjerima adverbijalne i vezničke upotrebe riječi *da*. U drugom primjeru se radi o »pogodbenom *da*«. Ono što ga razlikuje od ostalih vezničkih upotreba jest činjenica da pogodbeno rečenica sa *da* može stajati ispred ili iza svoje glavne rečenice a da ne promijeni ni gramatičku ni stilsku vrijednost, što nije slučaj s ostalim rečenicama koje počinju sa *da*. To znači da se je *da* potpuno semantički ispraznio - taj proces desemantizacije se može jasno pratiti od *pozicije I* do *pozicije III* - i da funkcionira kao formalni znak pogodbe bez obzira da li se nalazi ispred ili iza glavne rečenice.

Ako *pozicije I, II* i *III* nanesimo na jedan pravac, dobit ćemo sljedeću shemu:

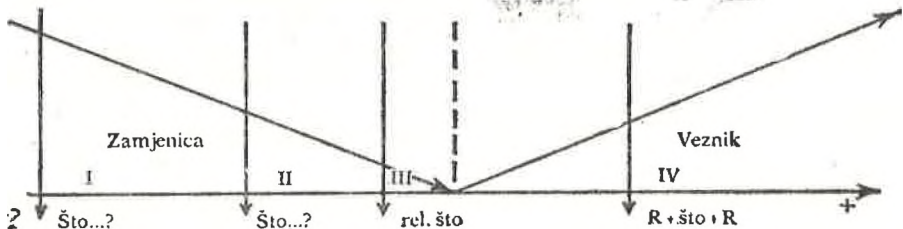

iz koje možemo pročitati da je *da* znak koji se u govoru realizira kao adverb ili veznik, da ima najmanje tri tipične distribucije: samostalna, na početku samostalne rečenice i između dvije rečenice, i što je najvažnije, da se njegova suptilna semantička materija (PO) sastoji u kretanju od čistog pozitiviteta (+) - *pozicija I* - do supoziviteta (?) na kraju *pozicije III*. Efektivno značenje i vrsta riječi u kojem će se realizirati *da* ovisi o momentu u kojem misao interceptira pokret $+ \rightarrow ?$. Time smo dobili očit dokaz da vrsta riječi, odnosno funkcija nekog znaka u govoru, odnosno u rečenici stoji u uskoj vezi s potencijalnim označenim tog znaka.⁴⁹

⁴⁹ Da bi dobila npr. afirmativni adverb, misao mora interceptirati *da* u *poziciji I* naše sheme.

Ista bi se analiza mogla izvesti i za riječ *što*.

U poziciji I imamo samostalnu upitnu zamjenicu: *Što?* U poziciji II, upitnu zamjenicu u rečenicama: *Što radiš? Što si došao. Što si vrijedan!*, itd. U poziciji III, relativnu zamjenicu: *Čovjek što sam ga vidio*. I konačno u poziciji IV, veznik *što*: *Predsjednik se naljutio što ga nismo pozvali*. Shematski prikaz bi bio:

Osim općih primjedbi, koje smo već iznijeli sa shemom riječi *da*, ovdje bismo skrenuli pažnju na kretanje predznaka modaliteta od I—IV, koji je u ovom slučaju obrnutog smjera od onog kod *da*. To nas navodi na pomisao da *što* i *da* tvore u hrvatskom svojevrsni mikro-sistem znakova, tim više što znamo da oni predstavljaju okosnicu sistema veznika zavisnosti.

Cilj je ovog rada bio da uz kritiku teorija jezičnog znaka prezentira postavke i rješenja tzv. psihosistematike jezika, koja, da rezimiramo:

- integrira definiciju jezičnog znaka u dihotomiju jezik-govor,
- razlikuje znak u sistemu (*in potentia*) i znak u realizaciji (*in effect*), artikulirajući de Saussureovu opoziciju *signifiant signifié* na psihičkom i materijalnom planu,
- uvodi u teoriju znaka riječ, gramatičke kategorije i vrste riječi, čime se nadovezuje na stoljetne lingvističke tradicije.

Mjesto i uloga koju daje *potencijalnom značećem* (*signifiant de puissance*) u definiciji jezičnog znaka omogućavaju joj da prevlada teškoće koje često postavlja morfologija u linearnim analizama. To *potencijalno značeće* koje odgovara donekle Saussureovoj zvučnoj slici supsumira i leksičke inačice i gramatičke paradigme i vrste riječi pod kojima se u govoru pojavljuje odgovarajuće *potencijalno označeno*. Takav pristup jezičnom znaku kao i psihički mehanizmi koje otkriva pod često heterogenom morfologijom omogućavaju joj da dosta uspješno rješava i takve jezične enigme kao što su to tzv. gramatičke riječi. U tome zapravo i jest glavna prednost psihosistematičke definicije što je dovoljno široka da se može odnositi na sve jezične znakove.

V. ČOSIĆ

Vjekoslav Čosić: LANGUE/DISOURS — SIGNE LINGUISTIQUE (pour une approche strictement linguistique du signe)

R é s u m é

Après avoir brièvement examiné les plus importantes théories du signe linguistique (de Saussure, Hjelmslev, Ullmann, Martinet), l'auteur présente une théorie moins connue jusqu'à présent — celle de la psychosystématique qu'on doit au linguiste français Gustave Guillaume. A la différence des autres, cette théorie intègre l'opposition *signifié-signifiant* à celle de *langue-discours*. Le résultat en est une nouvelle équation du signe linguistique: au lieu de la formule saussurienne *signifié + signifiant = signe*, on a *signifié + signe = signifiant*, qui s'articule sur deux plans, celui de puissance (langue) et celui d'effet (discours), comme quoi on aurait deux séries de signes: *signifié de puissance, signe de puissance, signifiant de puissance* et *signifié d'effet, signe d'effet, signifiant d'effet*. La distinction entre *signe* et *signifiant* n'est pas matérielle mais opératoire. Le signe est le médiateur entre le signifié de puissance et le signifié d'effet et le signifiant entre la langue et le discours. Il y a là toujours la coïncidence matérielle, avec cette différence qu'un signifiant peut avoir plusieurs signes (*čovjek-ljudi, je vais, j'trai, j'allais*). Pour pouvoir être utilisé dans le discours, un signe linguistique doit construire en langue sa matière sémantique et sa forme grammaticale, passant par le procès de discernement et d'entendement. C'est dans ce sens que le signifiant coïncide avec ce qu'on appelle dans les langues indoeuropéennes le *mot* et les *parties du discours*. En effet, pour se réaliser, un signe doit être «versé» dans une de ses parties. L'option majeure de cette théorie — suivant fidèlement le principe saussurien que le signe linguistique est éminemment un phénomène psychique — est de se concentrer sur les rapports existant entre le signifié et le signifiant et sur les mécanismes mentaux de la construction du signe, faisant abstraction des rapports entre le signifié et la connaissance, voire la réalité matérielle, qui ont tant de fois brouillé les problèmes de la sémantique. A la fin, on donne — à titre d'exemple — l'analyse de deux mots croates: *da* et *što* selon le modèle explicatif de la théorie psychosystématique du signe linguistique.